เรือนไทยเดิมภาคเหนือ และเรือนชาวเขาบางเผ่า

ผศ. สมใจ นิ่มเล็ก

สังคมของมนุษย์เราอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ กล่าวคือสังคมชาวเมืองกับสังคมชาวชนบท เมืองหมายถึงชุมชนที่อยู่อย่างเป็นปึกแผ่น ชาวเมืองประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการกสิกรรม ประชากรจึงอยู่อาศัยในเมืองได้อย่างหนาแน่น เมืองจึงก้าวหน้าไปในด้านศิลปะวิชาการ ธุรกิจ อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม ซึ่งแตกต่างจากชนบทที่ประกอบอาชีพทางกสิกรรม ทำให้ต้องใช้พื้นที่กว้างขวาง สังคมความเป็นอยู่จึงไม่หนาแน่น จึงเป็นแหล่งผลิตอาหาร วัตถุดิบ และแรงงานของชาติ ดังนั้นเมืองจึงต้องพึ่งชนบท ทั้งเมืองและชนบทต่างก็เป็นองค์ประกอบอันสำคัญของชาติ ปัจจุบันประเทศไทยมีประชากรที่เป็นชาวเมืองร้อยละ 15 แต่เป็นชาวชนบทถึงร้อยละ 85

เมืองหมายถึงเขตเทศบาลซึ่งมี 119 แห่งทั่วประเทศ ส่วนชนบทหมายถึงแหล่งประกอบอาชีพ พวกกสิกรรม ทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ อยู่ในเขตการปกครอง 540 อำเภอ 48 กิ่งอำเภอ 650 สุขาภิบาล 5,240 ตำบล กับ 46,611 หมู่บ้าน หมู่บ้านจึงเป็นหน่วยสังคมชนบทที่เล็กที่สุด

ชนบทของภาคเหนือหรือลานนาไทย ภาคเหนือครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัด ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นขุนเขา บ่าดง มีความงามแบบธรรมชาติ อยู่ห่างจากเขตร้อน ทำให้อากาศอบอุ่นสบาย ประชากรยังมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและยังมีอิทธิพลโบราณเจือปนอยู่

ลักษณะของหมู่บ้าน ภาคอิสานและภาคเหนือเรียกหมู่บ้านว่า "บ้าน" ส่วนภาคกลางเรียกเป็น "บาง" หมู่บ้านของไทยมีลักษณะทางกายภาพเป็นหลายแบบ เช่น

- หมู่บ้านที่เป็นกลุ่มก้อนหนาแน่น
- หมู่บ้านที่ยาวเหยียดไปตามฝั่งแม่น้ำลำคลอง
- หมู่บ้านที่กระจัดกระจาย
- หมู่บ้านที่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม

หมู่บ้านภาคเหนือ ประกอบด้วยหมู่บ้านของพวกที่ทำไร่เลื่อนลอย ได้แก่ ชาวเขาและชาวบ้านบางกลุ่ม เคลื่อนย้ายหมู่บ้านบ่อย ๆ ชุมชนประเภทนี้จึงไม่เจริญ ส่วนชุมชนที่อยู่แบบถาวรจะอยู่กันแบบเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่น

เรือนไทยภาคเหนือ

การย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยของคนไทยจากเขตหนาวลงมาสู่ลานนาไทยซึ่งอยู่ในเขตร้อน จากระดับเส้นแวงที่ 25–30 องศา ลงมาสู่เส้นแวงที่ 18–20 องศา เหนือเส้นศูนย์สูตร อากาศจึงเปลี่ยนแปลงจากถิ่นเดิมเป็นอันมาก ที่อยู่ใหม่อยู่ในเขตร้อน ฝนตกชุกถึงปีละ 45 นิ้ว อุณหภูมิเฉลี่ย 80° ฟาเรนไฮน์ (26.5 เซลเซียส) ส่วนใหญ่อากาศร้อนอบอ้าว เว้นแต่ในป่าทึบภูเขาสูงบางแห่งของชายแดนภาคเหนือ เช่น ฝาง เชียงแสน เชียงราย บ้านเรือนของพวกชาวเขาและชายไทยล็อในเชียงคำมีสภาพคล้ายบ้านในเมืองหนาว มีเตาไฟผิงอยู่ภายในอาคาร เช่นเดียวกับบ้านไทยเดิมในประเทศจีน ป่าไม้มีอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศความเย็นของอากาศน้อยลงจากสมัยก่อน ทำให้เตาไฟต้องย้ายออกอยู่นอกอาคารใหญ่ โดยกำจัดให้อยู่ในเรือนครัวอีกหลังหนึ่ง เพื่อการปรุงอาหารแต่เพียงอย่างเดียว การแยกเตาไฟนี้เป็นวิวัฒนาการครั้งสำคัญยิ่งของเรือนในประเทศไทย เป็นการปรับตัวเข้ากับบรรยากาศของท้องถิ่น เป็นแบบฉบับของเรือนไทยในเขตร้อน ผู้อยู่อาศัยห่างไกลจากความร้อน เขม่าไฟ ควันไฟ บ้านเรือนสะอาดขึ้น อากาศอบอุ่น ทำให้มีการกินอยู่กลางแจ้งหรือภายนอกอาคารมากขึ้น เรือนไทยภาคเหนือปัจจุบันเปิดโล่งมากขึ้น พื้นใต้ถุนใช้สอยเก็บสัมภาระ บริเวณพักอาศัยภายนอกที่แยกจากห้องนอนก็มีหลังคาคลุมซึ่งเรียกว่า "เติ่น" รวมแล้วมีพื้นที่มากกว่าห้องนอนและเรือนครัว เรือนใหญ่สำหรับหลับนอนมีระเบียง (เติ่น) เป็นที่นั่งเล่นรับแขก หรือเป็นที่นอนของแขก ส่วนครอบครัวใหญ่ ๆ อาจมีเรือนใหญ่เพิ่มขึ้นอีก 1 หลัง หรือบางทีก็สร้างเรือนขวางสำหรับเป็นที่รับแขก อาคารต่าง ๆ เหล่านี้บางทีก็แยกจากกันหรือบางทีก็มีชายคาชนกันมีรางน้ำอยู่ตรงกลาง โดยทั่วไปมีชายคาติดกันตลอด ธรรมเนียมชาวไทยเหนือแบ่งน้ำออกเป็น 3 ประเภท คือ น้ำสำหรับล้างเท้าซึ่งไม่ต้องการสะอาดหนัก มีตุ่มใส่อยู่เชิงบันไดน้ำสำหรับอาบตักใส่ตุ่มไว้ในห้องน้ำ ซึ่งปลูกแยกจากตัวบ้าน หรือบางทีก็อาบที่บ่อแต่บ่อที่ใช้อาบนี้ไม่ใช้เป็นน้ำดื่ม น้ำดื่มน้ำใช้ในการปรุงอาหารจึงเป็นน้ำที่สะอาดที่สุดตักจากบ่อที่มีน้ำใสสะอาดบนบ้านจะมีร้านน้ำลักษณะคล้ายเรือนหลังเล็กมีหลังคา สร้างอยู่บนชาน และตั้งหม้อน้ำดินมีฝาปิดสำหรับใส่น้ำดื่ม ข้างหม้อน้ำจะมีกระบวยสำหรับตักแขวนอยู่หลายอัน

เรือนลานนาไทยถือว่าด้านหน้าจั่วเป็นด้านสำคัญ ส่วนใหญ่จะให้ด้านจั่วหันไปทางทิศใต้ เมื่อฝีมือช่างก้าวหน้าขึ้นจะทำชั้นส่วนต่าง ๆ เช่น จั่ว บันได ผนัง เป็นของสำเร็จรูป ไม้ปั้นลมที่ปลายสุดของหลังคามักจะต่อให้สูงเลยหลังคาตามแนวของความลาดหลังคา เรียกว่า กาแล ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นศิริมงคลบางหลังจะแกะสลักเป็นลวดลายอย่างสวยงาม

เรือนไทยภาคเหนือแบ่งเป็น 2 แบบใหญ่ ๆ

1. **เรือนไม้จริงหรือเรือนเครื่องสับ** เรือนทั้งหลังที่สร้างด้วยไม้ ทั้งไม้เนื้อแข็งและเนื้ออ่อนทั้งหลาย ภาคเหนือเคยมีเรือนประเภทนี้อย่างอุดม โดยสร้างส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น เต็ง รัง ตะเคียน สัก สำหรับโครงสร้างที่ไม่สำคัญใช้ไม้เนื้ออ่อน

การวางผังและลักษณะ โดยทั่วไปบ้านจะหันหน้าไปทางทิศใต้เพื่อรับลมประจำฤดูร้อน ครัวอยู่ทางทิศตะวันตก เพื่อกันแดดตอนบ่ายส่องห้องนอน ตัวเรือนประกอบด้วยเรือนใหญ่ 1 หลัง เป็นอย่างน้อย ครัวไฟอีกหนึ่งหลัง มีชานเชื่อมถึงกันหมด ชานมักใช้เป็นที่ตากผ้า พืช ผลไม้ เป็นที่ปลูกไม้กระถาง ไม้สวนครัว ตามคติและความเชื่อถือ ภายในเรือนนั้นมีความสำคัญ บุคคลอื่น ๆ จะข้ามธรณีประตูเข้าไปไม่ได้ เว้นแต่คนที่สนิทกันเท่านั้น เหนือประตูจะมีแผ่นไม้เปรียบเสมือนยันต์ศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า "ห่ายนต์" เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายช่วยผู้อยู่อาศัยให้มีความสุข หน้าประตูทางเข้าเรือนใหญ่จะมีระเบียงสำหรับพักผ่อน เรียกว่า เติ๋น โดยยกพื้นสูงจากชาน กลางคืนเป็นที่นอนของแขก ด้านข้างของเติ๋นเป็นฝาสูงมีหิ้งพระอยู่ข้างบน ด้านหน้าผนังเต็ยมีบีกนกกันฝนสาดและกันแสงแดด ภายในห้องนอนมีเสามงคลกับเสานางเป็นเสาลอย และถือว่าเป็นเสาสำคัญที่ผนังเหนือที่นอนหรือมุมห้องมีหิ้งวางเครื่องบูชา เรือนภาคเหนือฝาส่วนบนจะผายออก ยอดหลังคามีกาแล (ท้องถิ่นออกเสียงก๋าแล)

2. **เรือนไม้บั่วหรือเครื่องผูก** ภาคเหนือเรียกอาคารประเภทนี้ว่า "ตูบ" คือสร้างด้วยไม้ไผ่เป็นส่วนใหญ่ เช่นเดียวกับเรือนเครื่องผูกในภาคกลาง เสาเป็นไม้ไผ่ตง พื้นใช้ไม้ไผ่สับเรียกฟากสับฝาไม้ขัดแตะหรือทำเป็นแผง โดยใช้ไม้ไผ่สาน ไม้ซางสาน เรียกฝาลายอำ ลายตาล โครงหลังคาใช้ไม้ไผ่ล้วน การยึดโครงสร้างใช้เจาะรูไส่เดือย ผูกมัดด้วยตอกหรือหวาย หลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือใบพลวง ที่เรียกว่า แฝกหรือตองตึงส่วนมากอาคารนี้เป็นอาคารชั่วคราว อยู่ได้ 2–4 ปี ถ้าเปลี่ยนเสาเป็นตอม่อไม้จริงอายุจะอยู่นานนับ 10 ปี เรือนประเภทนี้มักปลูกในไร่ในนา คนจนหรือผู้เริ่มตั้งเนื้อตั้งตัวมักจะปลูกเรือนแบบนี้ ไม้ต่าง ๆ ที่นำมาใช้ต้องแช่น้ำเสียก่อนเพื่อป้องกันปลวกและมอดทำลาย

เรือนชาวเขา

ชาวเขามีลักษณะความเป็นอยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง แล้วแต่การดำรงชีวิต การกสิกรรม ภัยธรรมชาติ ดังนั้นอาคารพักอาศัยจึงเป็นแบบไม่คงทนถาวร ปลูกสร้างง่าย รวดเร็ว รื้อถอนก็ง่ายและรวดเร็วตามไปด้วย วัสดุในการก่อสร้างก็เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายตามภูมิประเทศที่จะปลูก เช่น ไม้จริงทุกชนิด ไม้ไผ่ ใบของพืชบางชนิด

ลักษณะของเรือนชาวเขา

1. เผ่าลีซอ ชอบสร้างบ้านเรือนอยู่บนภูเขาสูงประมาณ 5,000 ฟุต หรือมากกว่านั้น หมู่บ้านหนึ่งประกอบไปด้วยหลายหลังคาเรือนจำนวนไม่เท่ากัน บางหมู่บ้าน 7–8 หลังคาเรือน บางหมู่บ้านมีมากถึง 120 หลังคาเรือน การปลูกเรือนของชาวเขาเผ่าลีซอมี 2 ชนิด คือปลูกอยู่กับพื้นดิน กับแบบยกพื้นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยม ในหมู่บ้านเดียวกันอาจมีทั้งแบบอยู่กับพื้นดินและแบบยกพื้น ฝาบ้านทำด้วยฟากไม้ไผ่นำมาขัดกัน พื้นก็เป็นฟากสับทั้งปลูกกับพื้นและยกพื้น เสาทำด้วยไม้ไผ่หรือไม้อื่นเท่าที่หาได้ หลังคามุงด้วยหญ้าคาโครงหลังคาเป็นไม้ไผ่เรียงสลับกันแล้วปูหรือมุงด้วยคาจนหนาพอกันฝนได้ ปล่อยชายคาจนเกือบถึงดิน บางบ้านใช้ไม้ไผ่ค่ำอันหงายอันทำเป็นเครื่องมุง ทุกบ้านมีรั้วไม้ไผ่สูงเพียงเอว ภายในบ้านลีซอจะมีเตาอยู่ในบ้านเหนือเตาไฟจะมีหิ้งทำด้วยไม้ไผ่เพื่อวางสิ่งของต่าง ๆ เช่น ห่อเกลือ ยาเส้น พริก ฯลฯ ให้รมควันอยู่ตลอดเวลา การแบ่งห้องนิยมใช้ไม้ไผ่สานกั้นเป็นฝาห้อง ภายในบ้านของลีซอไม่ถูกสุขลักษณะนัก

2. เผ่าอีก้อ อีก้อชอบสร้างบ้านเรือนอยู่ในระดับความสูงเฉลี่ย 3,000 – 4,000 ฟุต ลักษณะพิเศษของเผ่าอีก้อคือบ้านเรือนที่ปลูกเป็นหมู่บ้าน ต้องมีพื้นที่กว้างขวาง เพื่อเด็กใช้วิ่งเล่นและใช้ชุมนุมชาวบ้านในการทำพิธีกรรม หมู่บ้านจะอยู่ไม่ห่างจากแหล่งน้ำนัก อีก้อไม่นิยมต่อรางน้ำเข้ามาใช้ในหมู่บ้านเหมือนมูเซอและเย้า เพราะเชื่อว่าผีน้ำอาจนำเอาอันตรายมาสู่บ้านเรือนได้

การเลือกตั้งหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้าน บุคคลสำคัญ หัวหน้าพิธีกรรม ช่างตีเหล็ก และผู้อาวุโสจะหารือกันเพื่อเลือกสถานที่ หลักนิยมมีอยู่ว่า ดอยของหมู่บ้านควรเป็นดอยลูกกลางล้อมรอบด้วยดอยสูง จะทำให้บ้านเป็นสุขหมู่บ้านอีก้อจะไม่มีรั้ว หัวหน้าจะมีบ้านอยู่ตรงกลาง ทางเข้าหมู่บ้านจะมีประตู เรียกว่า "ประตูผี" เรือนอีก้อตามปกติสร้างยกพื้นมีเสา สร้างอยู่บนลาดเขา ฝาทำด้วยไม้ไผ่ หรืออย่างดีก็เป็นไม้ หลังคามุงด้วยหญ้าคา ภายในแบ่งเป็นสัดส่วน เพื่อเป็นที่ทำงานและให้แขกมาพักและอีกส่วนหนึ่งเป็นที่นอนของครอบครัว ภายในมีเสาเอกทำเป็นหิ้งบูชาผีบ้าน ไม่ยอมเอาอะไรมาผูกให้เกะกะ มีเตาไฟ 2 เตา หนึ่งเตาไว้ปรุงอาหารในครอบครัว อีกหนึ่งสำหรับปรุงอาหารเวลาทำพิธีเลี้ยงผีบ้าน ฉางข้าวยกพื้นสูง นอกจากบ้านและฉางข้าวแล้วยังมีบ้านหลังเล็ก ๆ อีก 1 หลัง เพื่อให้บุตรชายและบุตรสะใภ้ร่วมหลับนอน เพราะประเพณีห้ามมิให้ผู้อื่นหลับนอนบนบ้านหลังใหญ่นอกจากเจ้าของบ้านเท่านั้น ถัดจากประตูหมู่บ้านประมาณ 20 เมตร จะมีลานกว้างขวางมีม้านั่งทำด้วยไม้ ลานนี้เรียกว่าลานกอดสาว หรือลานสาวกอด

3. เผ่าเย้า จะพบหมู่บ้านเย้าตามไหล่เขาในระดับความสูงไม่มากนัก น้อยกว่าพวกแม้วและลีซอเป็นบ้านขนาดเล็กโยกย้ายหมู่บ้านบ่อย เรือนหันหน้าออกจากภูเขา ในลักษณะภูมิประเทศทำให้บ้านเรือนเย้าตั้งเป็นแนวยาวเรียงกันไปตามไหล่เขา โดยมากเรือนเย้าปลูกคร่อมดิน ใช้ดินเป็นพื้นบ้าน ใช้วัสดุท้องถิ่นสำหรับปลูกบ้าน ไม้ที่ถูกฟ้าผ่าเย้าจะไม่ใช้ปลูก บ้านมีลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุงหลังคาด้วยหญ้าคาฝาบ้านเป็นไม้เนื้ออ่อนผ่าให้เป็นแผ่นด้วยขวานและลิ่มแล้วถากให้เรียบ กั้นฝาในแนวตั้ง หรือไม่ก็ใช้ไม้ไผ่ขัดแตะบางหลังใช้ฟางข้าวผสมดินโคลนทำเป็นผนังก็มี ถ้ามีสมาชิกหลายคน ภายในบ้านก็จะแบ่งเป็นห้อง ๆ สำหรับหลับนอน

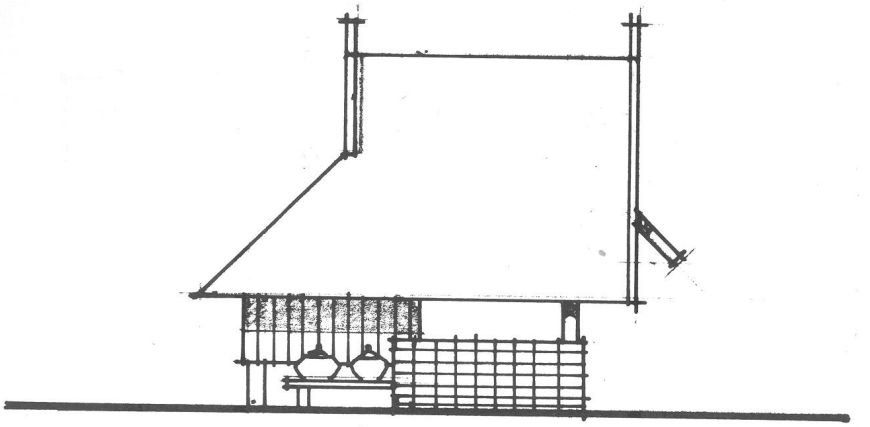
ด้านหน้าของบ้านชอบสร้างยื่นออกไปเล็กน้อย ทำแคร่สำหรับแขกที่ผ่านไปมาพักหลับนอนได้ หรือไม่ก็สำหรับเก็บเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง หน้าแคร่นี้จะมีกองไฟสำหรับต้มน้ำร้อนรับรองแขก กลางคืนสมาชิกชอบนั่งรอบกองไฟนี้ พูดคุยและสูบยา มีเตาไฟ 2 ที่ สำหรับหุงต้มอาหารและสำหรับต้มข้าวให้หมูด้วย บริเวณบ้านค่อนข้างสกปรกเพราะปล่อยหมูตามลำพังไม่ใส่คอก

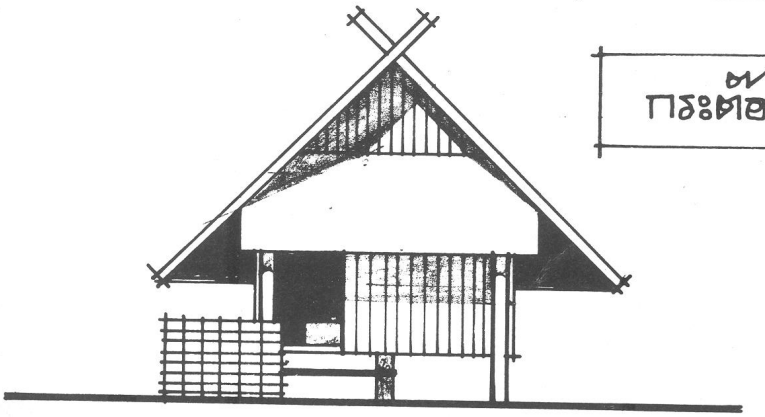
เย้านิยมต่อรางไม้ไผ่นำน้ำเข้ามาใช้ในบ้าน ซึ่งผิดกับมูเซอ แม้ว อีก้อ ที่ต้องเสียเวลาเดินไปตักน้ำไว้ใช้

เอกสารประกอบการค้นคว้า

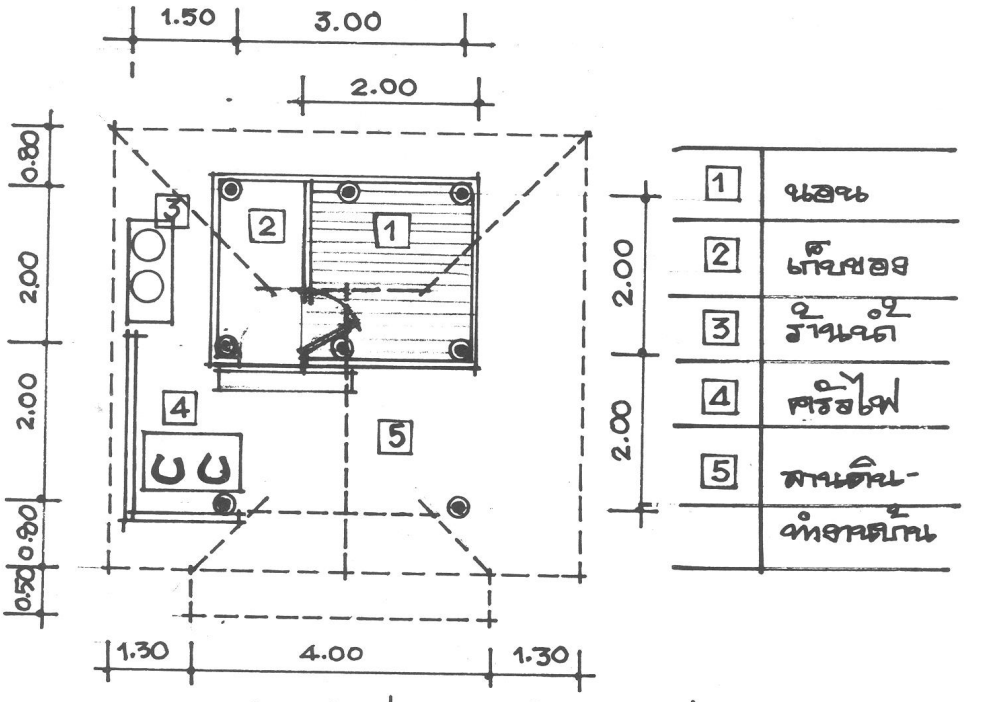
– เอกสารบางชิ้นของศาสตราจารย์ อัน นิมมานเหมินท์

– ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ของ สำนักงานเลขานุการกรรมการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ

กระต่อบ (ตุบ) กันหนาวลึก

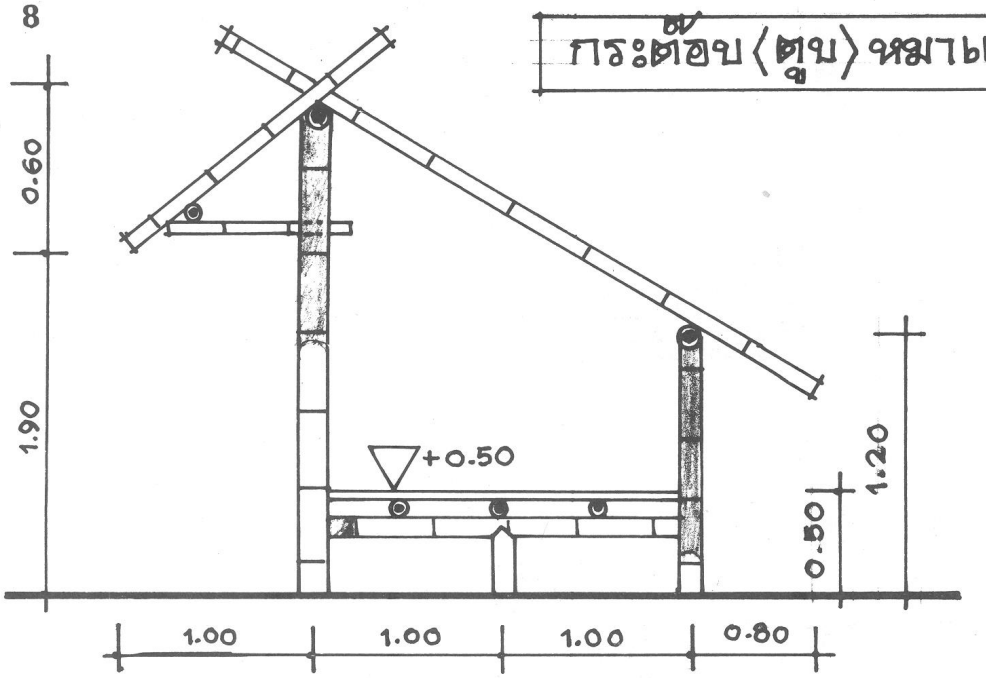
ประเภทของอาคาร
ลักษณะโครงสร้าง

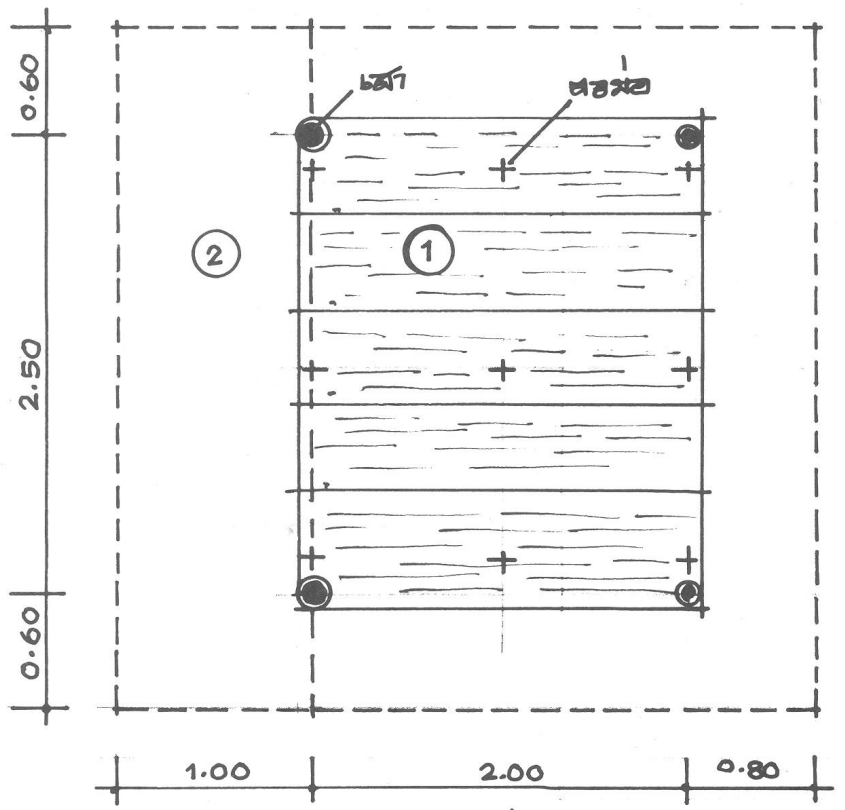
พักอาศัยชั่วคราว ชนิดเรือนเครื่องผูก เสาไม้ เสาตอ ไม้ไผ่สับ ฝาฟากสับ ฝาฟากสับ หรือไม้ไผ่สาน หลังคามุงแฝก ยองยึด พื้นดิน ปรับ อัดเรียบ

ธนบ.

8

กระต๊อบ (ตูบ) หมาแหงน

1	พื้นสำหรับนั่ง ทำด้วยฟากสับ
2	พื้นดิน ทางเดิน ด้านด้านหน้า

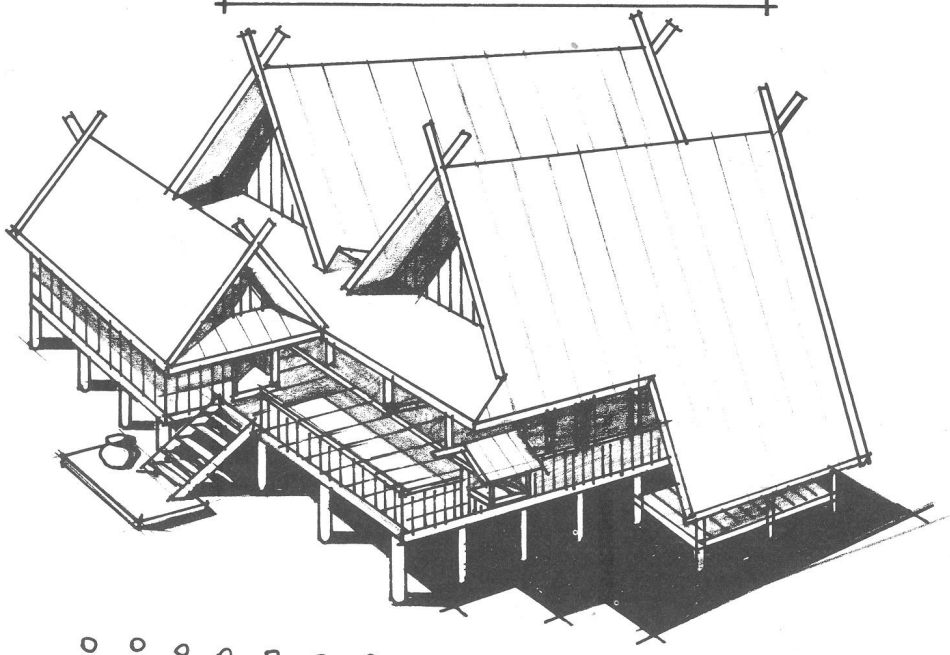
ประเภทอาคาร ใช้เป็นเครื่องอยู่อาศัย ชั่วคราว ข้างทางสัญจร เพื่อค้าขาย คนสัญจรนั่งพักผ่อน เป็นอาคารชั่วคราว

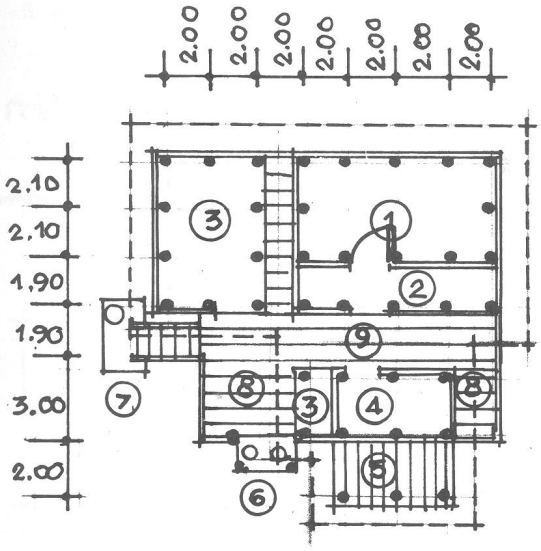
ลักษณะโครงสร้าง ไม้ไผ่ล้วน พื้นฟากสับ หลังคามุงด้วยแฝก หอยตึง ความลาดของหลังคาไม่ต่ำกว่า 30°

ธนบ.

เรือนภาคกลางไทยรภาคเหนือ

ชนิดเรือนเชียง บันไดกลาง

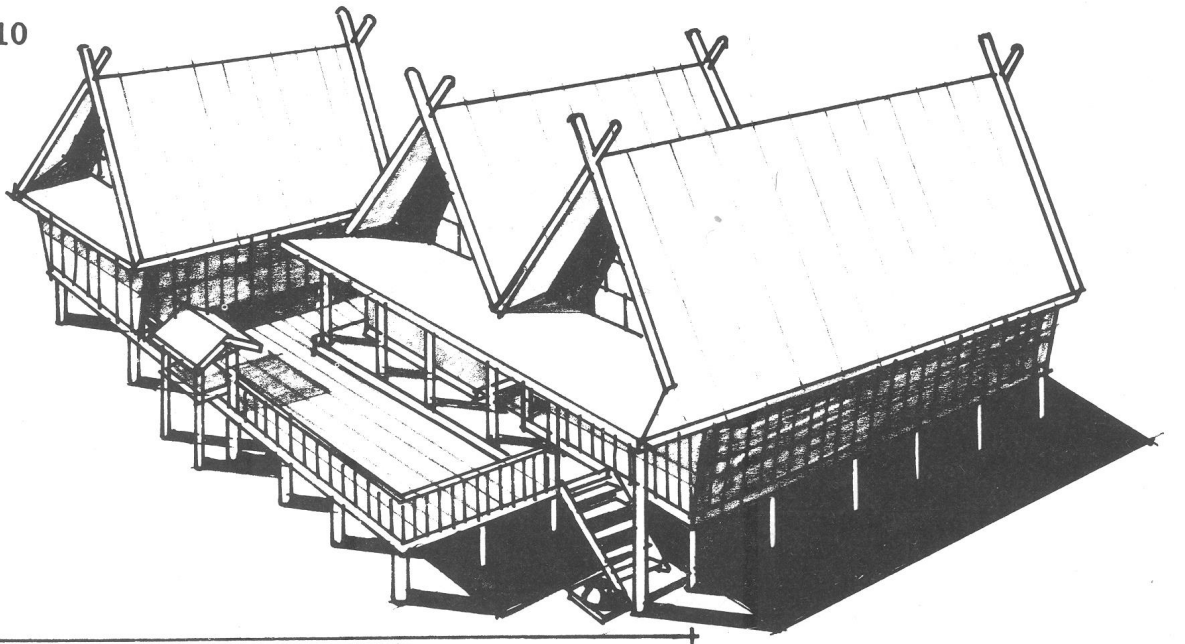

①	ห้องนอน
②	เก็บของ
③	หอนั่ง (เรือนเชียง แต่ก่อน)
④	ครัวไฟ
⑤	ยุ้งข้าว (สิ่งที่ทำแล้วเข้าบ้าน)
⑥	ร้านน้ำ
⑦	บันได (มีต่อมน้ำล้างเท้า)
⑧	ชานหน้า ชานหลัง
⑨	ชานโฮง (ชานที่มีฝา-หนาบ 2 ด้าน)

ประเภทอาคาร เป็นเรือนเครื่องสับ ใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นส่วนใหญ่ ประกอบด้วยเรือนหลักเอกเรียง 1 หลัง เรือนครัวผ่อน (หอนั่ง แต่ก่อน) 1 หลัง เรือนเชียง (แต่ก่อน) 1 หลัง เรือนครัว ยุ้งข้าว 1 หลัง บันไดกลางบ้าน ร้านน้ำอยู่หน้าครัว ชานหน้า-หลัง เชื่อมชานด้วย ชานโฮง

ลักษณะโครงสร้าง ไม้เนื้อแข็งเป็นโครงสร้าง ฝาไม้สัก ฝาไม้สัก เรือนนอนฝาขวานบนตายออก ครัวฝาเพียงยอ หลังคามุงด้วย กระเบื้องดินเผา ดินขอนอน กระเบื้องไม้ ธนพ.

เรือนไทยภาคเหนือขนาดใหญ่

ประเภทอาคาร เรือนพักอาศัยรวม ชนิดเรือนเครื่องสับ ใช้ไม้เนื้อแข็ง ประกอบด้วยเรือนพักอาศัย 2 หลัง เรือนครัวมี 1 หลัง ร้านน้ำ 1 ที่ แต่ละหลังเชื่อมกันอย่างหลวมๆ มีชานและระเบียงเชื่อมติดกัน

ลักษณะโครงสร้าง ใช้ไม้เนื้อแข็งทั้งหมด เสาไม้จริง ฝาแผงออกหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาไม้ชิ้นชายวน

1	นอน +1.90	
2	รับแขก +1.90	
3	อาหาร +1.90	
4	ระเบียง (บันได) +1.70	
5	ชานหน้าและชานหลัง	+1.50
6	ครัวไฟ +1.70	
7	ร้านน้ำ	
8	ทางขึ้นหน้าบ้าน	
9	ทางขึ้นหลังบ้าน	

